

Iš XX a. Lietuvos parlamentarizmo istorijos: deputato Virgilijaus Čepaičio byla ir Seimo nario Vytauto Petkevičiaus valdžios kritika laikraštyje *Opozicija*

MINDAUGAS TAMOŠAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius

El. paštas mindaugas.tamosaitis@leu.lt

Pasirėmus gausia dokumentine medžiaga, straipsnio pirmoje dalyje išsamiai aptariama vieno iš Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio (LPS) lyderių – Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo (1990–1992) deputato Virgilijaus Čepaičio išskirtinio dėmesio visuomenėje sulaukusi byla, kurioje jis viešai buvo apkaltintas sąmoningai bendradarbiavęs su Sovietų Sąjungos specialiąja tarnyba – KGB. Antroje straipsnyje dalyje išskirtinis dėmesys skiriamas visuomenėje prieštarai vertinamo buvusio LPS Inicijatyvinės grupės ir Lietuvos Respublikos Seimo nario (1992–1996) Vytauto Petkevičiaus išdėstyti viešai valdžios kritikai jo įkurtame laikraštyje *Opozicija*. Straipsnio pabaigoje pateikiamas aprašytos V. Čepaičio ir V. Petkevičiaus veiklos bendras įvertinimas.

Raktažodžiai: Lietuvos persitvarkymo sąjūdis (LPS), Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba (LR AT), Lietuvos Respublikos Seimas (LRS), prezidentas, KGB, agentas, valdžia, partija, opozicija

IVADAS

Daugiau kaip du dešimtmečius gyvuojanti dabartinė nepriklausoma Lietuva išgyveno nemažai sukrėtimų, susijusių su šalies parlamentarizmu. Tokiose istorijose pagrindiniais herojais dažnai būdavo patys parlamentarai. Viena tokių istorijų yra susijusi su vadinamojo agento „Juozo“ byla, sulaukusi neregėto dėmesio Lietuvoje. Laikraštis *Respublika* pirmą kartą prabilo apie agentą „Juozą“ 1991 m. kovo mėn., kai buvo pranešta, kad „niekad netikėję oficialia VSK [Valstybės saugumo komiteto – M. T.] informacija, perverbavom itin kruopščiai užsimaskavusį šios įstaigos agentą (slapyvardis – „Juozas“), kuris nuo šiol mums reguliariai teiks pačią naujausią informaciją. Tai gi – „Juozas“! [11, 1; 54, 2; 22, 1; 53, 2] (beje, vyriausybė spalio 12 d. priėmė nutarimą, pagal kurį visi KGB darbuotojai ir informatoriai privalėjo atsistatydinti iki 1992 m. sausio 1 d.) [67, 1]. Nors visuomenei buvo smalsu

sužinoti, kas iš tiesų yra agentas „Juozas“, *Respublika* kurį laiką delsė apie tai paskelbti ir vylėsi, kad apie tai praneš ir pateiks paaiškinimus asmuo, kuris įvardytas nurodytu agentu. Taip neatsitikus, lapkričio 14 d. kitas laikraštis *Mažoji Lietuva* rėžė tiesiai šviesiai: agentas „Juozas“ – Virgilijus Čepaitis [31, 4–5; 18, 279], LPS Seimo Tarybos atsakingasis sekretorius, Kovo 11-osios akto signataras, LR AT deputatas, Piliečių teisių ir tautybių reikalų komisijos pirmininkas, Sąjūdžio deputatų klubo, vėliau – Jungtinės Sąjūdžio frakcijos pirmininkas, *Kovo 11* laikraščio vyriausiasis redaktorius, Nepriklausomybės partijos pirmininkas, artimas LR AT prezidiumo pirmininko Vytauto Landsbergio politinis patarėjas ir bendražygis, *Lietuvos aid*o redakcinės kolegijos narys!

1991 m. pabaigoje Lietuvos visuomenę nustebino buvęs LPS Inicijatyvinės grupės, Sąjūdžio Seimo tarybos narys, garsus rašytojas Vytautas Petkevičius, su savo bendraminčiais pradėjęs leisti laikraštį *Opozicija*. V. Petkevičius taip įsijautė į opozicionieriaus vaidmenį, kad net 1992 m. Lietuvos demokratinės darbo partijos (LDDP) išrinktas į LRS ir toliau aktyviai bendradarbiavo *Opozicijoje*, ir kas daugumai pasirodė netikėta – netrukus pradėjo aštriai kritikuoti absoliučią daugumą Seime turinčios minėtos partijos lyderius ir vykdomą politiką. Tokie V. Petkevičiaus veiksmai sulaukė prieštaringo visuomenės vertinimo.

Kadangi istoriografijoje minėtų asmenybių nurodyta veikla nėra atskirai aptarta, nuspręsta parengti straipsnį, kurio tikslas – išanalizuoti deputato V. Čepaičio bylą ir parlamentaro V. Petkevičiaus veiksmus aptariamuoju laikotarpiu ir juos įvertinti. Tikslui pasiekti keliama šie uždaviniai: atskleisti V. Čepaičio veiksmus iškilus į viešumą agento „Juozo“ bylai; bendrais bruožais aptarus V. Petkevičiaus santykius su kitais LPS vadovybės nariais, išryškinti šios asmenybės kritikos valdžios atžvilgiu specifiką jo įsteigtame laikraštyje *Opozicija*.

Straipsnis parengtas remiantis gausia dokumentine medžiaga, iš kurios savo svarba išsiskiria to meto spauda (nagrinėjamo laikotarpio laikraščiai *Respublika*, *Mažoji Lietuva*, *Komjaunimo tiesa*, *Lietuvos aidas*, *Tiesa*, *Atgimimas*, *Opozicija*), V. Čepaičio ir aktyvaus Sąjūdžio dalyvio Romo Gudaičio atsiminimai [8; 56], vieno iš Sąjūdžio lyderių Romualdo Ozolo ir literatūrologo Vytauto Kubiliaus dienoraščiai [36; 34; 24]. Šie šaltiniai padėjo atskleisti temą išryškinant pasirinktas išnagrinėti V. Čepaičio ir V. Petkevičiaus istorijos detales ir praturtinti negausius naujausiųjų laikų Lietuvos parlamentarizmo istorijos tyrimus.

AGENTO „JUOZO“ BYLA

Kaip nurodyta įvade, 1991 m. spaudoje paviešinta dokumentinė medžiaga bylojo, kad V. Čepaitis beveik dešimtmetį bendradarbiavo su KGB ir pateikdavo šiai institucijai informaciją apie rusų ir lietuvių disidentus, tarp jų – Aleksandrą Štromą ir Tomą Venclovą. V. Čepaitis 1956 m. LSSR Rašytojų sąjungos buvo išsiųstas į Maskvos literatūros institutą studijuoti grožinės literatūros vertimo. Taigi pagrindinį dėmesį jis ėmė skirti tekstų vertimams (dar būdamas studentu jis išvertė grasiąją A. A. Milno knygelę vaikams „Mikė Pūkuotukas“), kartkartėmis pats mėgino imtis plunksnos, „deja, nelabai sėkmingai“ [8, 30]. Be to, studijuojant Nikitos Chruščiovo metais jam iš arti teko matyti visuomenės pakilimą, protestus prieš valdžią ir santvarką bei vėlesnį susidorojimą su tų protestų dalyviais. Čepaitis pažinojo kai kuriuos Rusijos, vėliau Lenkijos, Lietuvos disidentus [8, 30], todėl daug žinojo apie jų slaptą disidentinę veiklą. A. Štromui jau tuomet V. Čepaitis pasirodė labai skeptiškos natūros žmogumi: jis nekenė sovietų valdžios ir puikiausiai suprato jos antžmogišką, antitautinę prigimtį. Tačiau Čepaitis niekino disidentus, iš jų šaipėsi, laikė juos „kvailiais romantikais ar bolševikinės prigimties žmonėmis“. Tačiau tuomet A. Štromas neįtarė Čepaitį turint kokius nors ryšius su KGB [12, 5]. Tomui Venclovai nepasirodė, kad

anuometinis Čepaitis galėjęs būti sovietų agentu. Čepaitis jam pirmiausia iš kitų išsiskyrė savo „persūdytu“ skepticizmu. Todėl T. Venclova buvo labai nustebęs, kad po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo Čepaitis, kuris anksčiau atrodė laikėsi liberalių pažiūrų, „toli pasistūmėjo į dešinę. <...>, visiškai neteko humoro jausmo, labai būdingo vaikystėje“ [12, 5]. Pats T. Venclova nebuvo toks kategoriškas buvusio savo bičiulio atžvilgiu: „Čepaičio naudai galėčiau pasakyti tiek, kad tuose [agentūriniuose – M. T.] pranešimuose, kuriuos spaudoje skaičiau, iš esmės nėra kriminalo – nepasakyta nieko, kas galėtų žmonėms būti tikrai žalinga. Mančiau, Čepaitis su saugumu bandė „žaisti“ ir gal net tarėsi vedžiojęs jį už nosies. Bet išmintingi disidentai į tokius žaidimus niekuomet neįsivelia, nes jie visada pralošiami“ [12, 5].

Iš tiesų prasidėjus tautiniam atgimimui V. Čepaitis ėmė keistis ir stačia galva metėsi į pertvarkos įvykius. Palaipsniui tapo vienu iš Sąjūdžio lyderių. Pats V. Čepaitis nurodo, kad į šį judėjimą įsitraukė atsitiktinai: „Būčiau, ko gero, tą renginį [LPS steigiamąjį susirinkimą – M. T.] praleidęs, jei ne vienas pažįstamas, kuris užsuko pakeliui į Mokslų Akademiją, taigi nuėjome kartu“ [8, 25]. V. Čepaičiui nežinoma, kas jį pasiūlė į kuriamo LPS iniciatyvinę grupę, spėjama, kad įtakos turėjo dalyvavimas paminkloausuginėje veikloje [8, 27]. Jis laikėsi nuomonės, kad jeigu likimas lėmė patekti į iniciatyvinę grupę, nepaisant jokių nuogastavimų, turįs atlikti darbą, kurį pajėgs. Pasinerta į Sąjūdžio veiklą ilgam į šalį atidėjus literatūrinius vertimus [8, 31]. Nors V. Čepaitis savo vaidmens Sąjūdyje nesureikšmino (jo supratimu, visus svarbiausius sprendimus priimdavo LPS Seimas ir Seimo taryba [64, 3]), faktinė medžiaga leidžia teigti, kad Sąjūdžio atsakingojo sekretoriaus pareigos nebuvo jau tokios simbolinės. Realiai jis buvo Sąjūdžio pirmininko V. Landsbergio dešinioji ranka. Taigi šie abu politikai kelerius metus veikė drauge ir pagrįstai Čepaitis buvo vadinamas „pilkuoju kardinolu“, „pilkąja eminencija“, be kurio negalėjo būti sprendžiami svarbiausi Sąjūdžio, o 1990–1992 m. ir LR AT reikalai.

Palaipsniui atsiskleidė V. Čepaičio radikalumas („jis žygiavo radikalusių dešiniųjų pasiūlymų priekyje“ [69, 3]), ypač kovojant su buvusiais komunistais (išgarsėjo kaip griežtas antikomunistas [64, 3]), rengiant desovietizacijos įstatymą. Jo esmė – buvusios komunistinės nomenklatūros, taip pat ir KGB, atstovai bent penkerius metus negalėjo užimti vadovaujančių pareigų Lietuvos valstybės valdymo organuose. V. Čepaitis buvo vienas iš tų Sąjūdžio narių, kurie siekė demaskuoti asmenis (tarp jų LR AT narius), bendradarbiavusius su KGB. Užtektų paminėti buvusios premjerės Kazimieros Prunskienės bylą (vadinamoji „Šatrijos“ byla), kai buvusiai premjeri buvo mesti kaltinimai dėl bendradarbiavimo su sovietų saugumu.

Panašias radikalias nuostatas skelbė ir V. Čepaičio bei jo šalininkų 1991 m. pradžioje įkurta Nepriklausomybės partija. Šios partijos pagrindą sudarė Sąjūdžio dalis, o V. Čepaitis ėjo šios politinės jėgos pirmininko pareigas. Partijos programoje įrašytas punktas, draudžiantis priimti į partiją buvusius Lietuvos komunistų partijos narius. Buvusieji komunistai galėjo būti tik rėmėjai. Partijos suvažiavime priimtoje rezoliucijoje dėl komunistinių organizacijų siūlyta paleisti visas komunistines organizacijas, paskelbti jų veiklą nusikalstama, nė vienas buvęs komunistas negali dirbti vadovaujamo darbo. (Pats Čepaitis sovietmečiu nepriklausė LKP. Jo paties teigimu, vertėjui buvo kur kas paprasčiau. Aišku, jeigu nepretendavai užimti kokį nors postą Rašytojų sąjungos hierarchijoje [64, 1–3; 63, 1].) Taigi Nepriklausomybės partija su Čepaičiu priešakyje, kaip taikliai pažymėjo A. Štomas, prisidėjo prie tautos skaldymo: įkurdamas partiją, Čepaitis iš esmės pareiškė, kad tik jis ir jo partija yra tikrosios Lietuvos nepriklausomybės šalininkai, o kiti arba pasirenę pernelyg

lengvai atsisakyti nepriklausomybės, arba netgi siekia palikti Lietuvą SSRS sudėtyje. Jis bandė vos ne visus partinius urmu užrašyti į kolaborantus ir nepriklausomos Lietuvos priešus. Pasak A. Štromo, tokia savo veikla Čepaitis „trukdė jiems visiems vienodai brangios nepriklausomybės pagrindu susiburti į vienalytį organizmą, kurio viduje be įtarimo kolaboravimu, sovietizavimu ir tautos išdavyste galėtų kurtis ir vystytis įvairios politinės partijos ir ideologinės srovės“ [12, 5].

Savo rankose sutelkęs dideles galias V. Čepaitis aplinkiniams darėsi sunkiai beatpažįstamas. R. Ozolas, dažnai bendravęs su Čepaičiu, 1989 m. savo dienoraštyje keliose vietose pažymėjo: „Čepaičio stalinizmas ryškėja ne dienom, o valandom“ [36, 388], „didybės kupinas Čepaitis“ [36, 532]. 1990 m. pradžioje dienoraštyje nurodyta, kad V. Landsbergis ir V. Čepaitis „sudarę nemirtingą sąjungą“ [34, 27]. 1991 m. pradžioje pažymėtas itin svarbus Čepaičio vaidmuo verčiant Kazimieros Prunskienės vyriausybę [34, 160], „Čepaičiui jau suteikta teisė išeiti į eterį bet kada ir su bet koku pareiškimu, taip pat bet kokį sustabdyti“ [34, 183]. Svarbiausia, kad Čepaičio šefas V. Landsbergis buvo labai panašus į savo pavaldinį: „jis turi aiškių diktatoriaus polinkių“ [34, 29], „Landsbergis dar kartą pademonstravo savo neapykantą, klastą ir melą“ [34, 162], „Landsbergis yra mažas didelis diktatorius, ir jeigu jis išgalės, Lietuvai bus prastai. Deja, Parlamento centras negali rasti adekvačių pasipriešinimo formų, nes Landsbergis veikia iš vidaus, fiziškai perimdamas valdymą“ [34, 187]. Landsbergio ir Čepaičio tandemas kelerius metus veikė aktyviai, o svarbiausia, be didelių trukdžių.

Padėtis ėmė keistis iškilus į viešumą agento „Juozo“ istorijai. Sklido kalbos, kad LR AT pirmininkas apie Čepaičio ryšius su sovietų saugumu buvo informuotas 1991 m. pradžioje [12, 5]; apie tai tarpusavyje kalbėjo kai kurie parlamentarai [34, 174] (*). Nepaisant to, V. Landsbergis apie tai neinformavo atitinkamų institucijų ir siekė apsaugoti savo artimą bendražygį nuo galimų nemalonumų. Suvokta, kad paviešinus informaciją ir įrodžius jos pagrįstumą reikštų, kad tuometinis AT pirmininkas turės atsiseikinti su savo ištikimu bendraminčiu, o ultradešinėsios jėgos (jų vienas pagrindinių vadų buvo V. Čepaitis) neteks svarbaus politinio lošėjo. Todėl net ir spaudai paviešinus informaciją, V. Landsbergis neskubėjo smerkti Čepaičio, kol pagaliau spaudos konferencijoje pareiškė, kad, pasitvirtinus faktams, įtariamasis turėtų atsistatydinti iš savo pareigų, bet reikia kaltinimus įrodyti, taip pat sukurti bendrą procedūrą šiems klausimams spręsti [14, 3; 17, 1]. AT deputatas Kazimieras Antanavičius, reaguodamas į susidariusią situaciją, dar skandalo pradžioje atviru laišku kreipėsi į kolegas, prašydamas ir kviesdamas vardan Sąjūdžio praeities, Lietuvos ateities KGB agentams patiems palikti garbingas deputatų vietas, o AT neatidėliotinai imtis spręsti KGB agentūros ir KGB pastato tvarkingo perėmimo klausimus [32, 1].

V. Čepaitis, dalyvaudamas televizijos laidoje „Panorama“, savo bendradarbiavimo su sovietų saugumu nei paneigė, nei pripažino. Įtariamasis net kreipėsi į prokuratūrą. Nelaukiant kol teisėjai patvirtins ar paneigs V. Čepaičiui mestus įtarimus, *Respublikos* laikraštyje (įdomu tai, kad visi dokumentai į redakciją pateko iš LR AT deputatų, kurie negalėjo ilgiau taikstyti su dvilype V. Čepaičio pozicija [55, 1]) buvo išspausdinti du ranka rašyti tekstai: literato V. Čepaičio sveikinimas bičiuliams ir draugo „Juozo“ ataskaita KGB. Iš abiejų tekstų matyti, kad juos rašė tas pats asmuo [1, 1]. Kai AT nariai pranešė, kad, paskelbus V. Čepaitį

(*) 1991 m. sausio 26 d. R. Ozolo dienoraštyje pažymėta: „Sakalas <...> pasako, kad Čepaitis, jo žiniomis, turi ryšių su saugumu. Aš pasakiau, kad jo slapyvardis Juozas. Kitą dieną Sakalas sako: teisingai. Aš atsakau: visai teisingai yra „draugas Juozas“ [34, 174].

bendradarbiavus su KGB, bus mestas šešėlis visai Sąjūdžio frakcijai ir parlamentui, į tai sureagavęs įtariamasis V. Čepaitis apie savo veiksmus prabilo iš AT tribūnos. Kalbėtojas nurodė, kad šiomis dienomis jis jaučiasi lygiai taip, kaip ir prieš trisdešimt metų, kai jį tardė ir reikalavo prisipažinti KGB. Dėl jam mestų kaltinimų V. Čepaitis teigė: „juodosios jėgos stengiasi sukelti krizę parlamente ir vyriausybėje, jo demaskavimas – tai tos pačios KGB darbas, ir tikslą jau pasiekė“. Savo pareškime, adresuotam generaliniam prokurorui Artūriui Paulauskui, įtariamasis reikalavo suformuoti jam kaltinimą, ištirti, iš kur laikraščiai *Mažoji Lietuva* ir *Respublika* gavo tokius faktus, ir juos pateikusiems iškelti baudžiamąsias bylas. Taip pat artimiausiu metu V. Čepaitis ketino kreiptis į prokuratūrą, prašydamas iškelti bylą laikraščiams *Mažoji Lietuva* ir *Respublika* dėl garbės ir orumo įžeidimo. O savo kalbą V. Čepaitis baigė žodžiais: „Ne, aš nebuvo KGB agentas“ [6, 2; 25, 2; 30, 1–3].

Dar įdomiau: kitą dieną V. Čepaitis AT komisijai prisipažino rašęs skundus į KGB (pagarsintas ir slaptas posėdis, kuriame V. Čepaitis pateikė savo paaiškinimus [59, 4]). Tokie V. Čepaičio poelgiai sulaukė labai prieštaringų vertinimų [19, 4; 58, 4]. Deputatams nutarus, kad V. Čepaitis negali pristatyti desovietizacijos įstatymo [26, 2], jo ryšius su KGB ėmė tirti speciali komisija. Pagaliau gruodžio 10 d. komisija KGB veiklai Lietuvoje tirti (pirmininkas Balys Gajauskas) pateikė išvadą, kurios skelbė, kad V. Čepaitis sąmoningai bendradarbiavo su KGB [62, 1]. Tokios pozicijos laikėsi visi komisijos nariai. Liberalų frakcija jau tą pačią dieną pasiūlė priimti nutarimą, kuriame būtų siūloma V. Čepaičiui atsistatydinti, t. y. atsisakyti deputato mandato. Dauguma deputatų balsavimo metu palaikė tokį siūlymą (AT salėje buvo 93 deputatai, balsavo 58: 41 – už, 3 – prieš, 14 – susilaikė; 35 deputatai liko nuošalyje) [72, 2]. Gruodžio 12 d. Čepaitis per televiziją padarė pareiškimą, kuriuo atmetė jam mestus kaltinimus ir pateikė savo versiją, kodėl jis buvęs priverstas duoti saugumui paaiškinimus apie daugelį savo pažįstamų. Jis paneigė komisijos KGB veiklai tirti išvadą, sakydamas, kad ji neturėjusi ekspertizės išvadų, o Liberalų frakcijos siūlymą įvardijo kaip neteisinį [73]. Į tai reaguodamas R. Ozolas pagrįstai V. Čepaičio užimtą poziciją vertino negatyviai: „Jo niekingumas begalinis. O įžūlumas kelia norą fiziškai veikti. Niekas dar taip nekovojo dėl valdžios. Kartu niekas jos dar taip nediskreditavo“ [34, 247].

Iš tiesų V. Čepaitis siekė toliau likti LR AT deputatu ir pabaigti rengti kai kuriuos įstatymus (tarp jų ir desovietizacijos įstatymą; pagal kitą jo rengiamą įstatymą deputatams ir vyriausybės nariams turėjo būti uždrausta užsiimti komercine veikla ir jie privalėtų deklaruoti savo pajamas). AT komisijos KGB veiklai Lietuvoje tirti pirmininkas Balys Gajauskas savo komentare nurodė, kad komisijos priimta išvada dėl V. Čepaičio teisinga, nes komisija rėmėsi prokuratūros išvadomis. Esą V. Čepaitis pats prisipažino, kad susitikinėjo konspiraciniame bute. Iš pradžių jis neigė, kad parašas „Juozas“ rašytas jo ranka, bet vėliau prisipažino pridurdamas, jog tai jo antrasis vardas. O kagėbistas taip pat patvirtina, kad agentas „Juozas“ – V. Čepaitis. B. Gajausko nuomone, V. Čepaičio pasiteisinimai nėra įtikinantys: pranešimai KGB rašyti jo ranka ir jo mašinėle; jis teigia, kad nėra grafologinės išvados, tačiau pripažįsta, kad rašė pranešimus. Ar tai buvo pranešimai, ar ataskaitos, neturi reikšmės. Vis tiek yra faktas, jog tai buvo susijęs su KGB. Jei duodavo parodymus, tai ir yra bendradarbiavimas. Ar V. Čepaičio veiksmai padarė žalą konkreitiems asmenims ir Lietuvos valstybei? Atsakydamas į šį klausimą B. Gajauskas nurodė, jog kiekvienas, kuris ką nors praneša, padaro nusikaltimą, t. y. bendradarbiauja su KGB, nusikalstama organizacija, kuri daro ir darė žalą Lietuvai [3, 3]. Kitą dieną išstodamas per televiziją V. Čepaičio teiginius atmetė LR AT prezidiumo pirmininko pavaduotojas Kazimieras Motieka, Čepaičio vakarykščius paaiškinimus pavadindamas „provokacija“. Visuomenėje tokia diskusija aiškumo neįnešė.

Paties Čepaičio prašymu prokurorai nusprendė jo bylą tirti toliau. Prokuratūra turėjo nustatyti – ar pakenkė Čepaitis sovietų saugumui suteikta informacija konkreitiems žmonėms ir Lietuvos valstybei? [5, 2].

Tačiau agento „Juozo“ bylos tyrimas užtruko. Kurį laiką situacija nesikeitė net ir 1992 m. kovo 26 d. Lietuvos Aukščiausiajam Teismui paskelbus sprendimą dėl V. Čepaičio sąmoningo bendradarbiavimo su KGB. Nors sprendimas galutinis ir kasacine tvarka neskundžiamas, tačiau KGB bendradarbio V. Čepaičio istorija tuo nesibaigė. Remiantis įstatymu „Dėl deputatų, įtariamų sąmoningu bendradarbiavimu su kitų valstybių specialiosiomis tarnybomis, mandatų patikrinimo“, AT turėjo Marijampolės rinkiminėje apygardoje skelbti papildomą balsavimą, kurio metu rinkėjai galėjo pareikšti savo nuomonę: pasitiki šiuo savo išrinktu deputatu V. Čepaičiu ar ne [66, 1–3].

Balandžio 7 d. AT priėmė nutarimus Dėl LR AT deputato V. J. Čepaičio mandato patikrinimo (vardiniu balsavimu už šį nutarimą balsavo ir deputatai rašytojai S. Kašauskas, S. Šaltenis, R. Gudaitis ir V. Jasukaitytė; be grupės deputatų, balsuodamas dėl šio nutarimo susilaukė K. Saja ir G. V. Iešmantas [4, 3]) ir Dėl LR AT deputato V. J. Čepaičio įgaliojimų sustabdymo. Abu aktus [10, 4; 65, 1] pasirašė AT pirmininkas V. Landsbergis.

Tačiau situacija pagaliau paaikšėjo tik po mėnesio, kai lemiamą smūgį Čepaičiui sudavė jo rinkėjai – gegužės 9 d. Marijampolėje susidomėjimą savo deputatu V. Čepaičiu parodė vos per 12 proc. rinkėjų. Nors balsavimo išvakarėse spaudoje buvo pranešta, kad „Lietuvos Sąjūdžio Marijampolės rajono taryba deputato V. Čepaičio veiklai Aukščiausiojoje Taryboje pritaria“, balsavimo dieną beveik po lygiai balsų balsavo „už“ ir „prieš“ deputato V. Čepaičio mandato patikrinimą [16, 1]. Po tokios rinkėjų pareikštos valios V. Čepaitis buvo privestas palikti AT ir pasitraukti iš politinio šalies gyvenimo. Tai reiškė šio veikėjo kaip politikos mirtį, kartu agento „Juozo“ bylos kulminacija sukompromitavo V. Čepaičio vadovaujamą Nepriklausomybės partiją, kuri skandalo metu atsidūrė ant skilimo ribos [5, 2] (į viešumą iškilus agento „Juozo“ bylai, šios partijos atstovai ėmė reikalauti, kad V. Čepaitis pasitrauktų iš partijos [9, 2; 33, 15]; vertindamas pirmininką partijos suvažiavimas suskilo į dvi dalis: iš 311 užpildžiusių balsavimo biuletenių 74 Nepriklausomybės partijos nariai pasisakė už tai, kad šios partijos tarybos pirmininko įgaliojimai būtų nepatvirtinti, o 229 išreiškė nuomonę, kad šie įgaliojimai V. Čepaičiui būtų patvirtinti [60, 15]). Marijampolėje rinkėjams nubalsavus kitaip, nei tikėjosi Čepaitis, jis turėjo atsistatydinti iš Nepriklausomybės pirmininko pareigų [27, 4]; pasitvirtino šios partijos vicepirmininko Gintaro Songailos žodžiai: „Jei pasitvirtintų faktas, kad V. Čepaitis buvo KGB agentas, labai pakenktų NP [Nepriklausomybės partijos – M. T.] autoritetui“ [17, 1]. V. Čepaičiui nebuvo kitos išeities, kaip tik užsiimti kita veikla, be kita ko, ir vėlesniu laikotarpiu parašyti gausiai dokumentuotą knygą apie Sąjūdį [8]. Krinta į akis tai, kad rimtoje studijoje įvykiai baigiasi Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu ir kad joje nieko nepasakyta apie agento „Juozo“ dramą... Blika pridurti, kad V. Čepaitis agento „Juozo“ skandalo metu nepasielgė taip, kaip jo mėgstamas herojus Mikė Pūkuotukas, apie kurį dar prieš skandalą jis labai palankiai atsiliepė spaudoje: „Jo [Mikės Pūkuotuko – M. T.] optimizmas, gyvenimo išmintis ir sugebėjimas šaltakraujiškai reaguoti į katastrofas ir kebliausias situacijas turėtų būti pavyzdys kiekvienam politikui šiais laikais, kai aplink tiek daug Nulėpausių, savanaudžių Paršelių ir kvilai filosofuojančių Pelėdų“ [64, 3].

Baigiant V. Čepaičio bylą, negalima nuošalyje palikti jo priešininko Vito Tomkaus, vyriausiojo *Respublikos* redaktoriaus, daug prisidėjusio prie agento „Juozo“ demaskavimo, istorijos. Paradoksalu, tačiau jau 1992 m. žiemą spaudoje buvo paviešinta dokumentinė medžiaga, susijusi su I Sąjūdžio iniciatyvinės grupės (atsisakė Seimo tarybos nario įgaliojimų

1990 m. vasario 2 d.) nario, minėto spaudos veikėjo Vito Tomkaus ryšiais su KGB! [71, 3]. Taigi V. Tomkaus paviešinta medžiaga dėl V. Čepaičio sugrįžo jam pačiam bumeran-gu. B. Gajausko vadovaujama komisija, užuot ėmusi tirti naują bylą, tą daryti atsisakė, nes V. Tomkus nebuvo valstybinės įstaigos darbuotojas (Komisija turėjo įgaliojimus pateikti iš-vadas tik apie deputatų ir valstybės pareigūnų bendradarbiavimą) [28, 3]. Naujų dokumen-tų apie minėto asmens ryšius su svetimų valstybių specialiomis tarnybomis pasirodymas tik dar labiau pagilino demokratiškas tradicijas stokojančios Lietuvos visuomenės nestabilumą, paaiškėjo, kad tautinio atgimimo laikotarpiu KGB pavyko infiltruoti savo žmones į Lietuvos gyventojų didžiausią autoritetą – Sąjūdį.

VYTAUTO PETKEVIČIAUS VALDŽIOS KRITIKA LAIKRAŠTYJE *OPOZICIJA*

Rašytojo V. Petkevičiaus veikla LPS vertinama prieštarin-gai. Romualdas Ozolas labai pa-lankiai atsiliepė apie V. Petkevičiaus viešą išstojimą Vilniuje 1988 m. birželio 24 d. per Komunistų partijos delegatų palydas į SSKP XIX sąjunginę konferenciją Maskvoje: „Visus pralenkė Vytautas Petkevičius – griausmingas, teisingas, drąsus ir ryžtingas. Jis vykusiai paaiškino ir nacionalinės trispalvės buvimą čia, aikštėje, ir tautinio himno susigrąžinimo būtinumą. Jo tvirtos figūros ir ryžtingais mostais palydimos kalbėsenos dėka viskas, ką jis sakė, atrodė paprasta ir reikalinga. Žmonės jį priėmė – jis buvo visiems žinomas ir kaip rašytojas, ir kaip partinės nomenklatūros demaskuotojas savo plačiai nuskambėjusiose apy-braizbose apie „baubus“ [35, 384]. Atgimimo pradžioje V. Petkevičius buvo labai vertinamas kitų sąjūdiečių. Rašytojas Romas Gudaitis V. Petkevičių laikė iš rašytojų geriausiai pasi-kausčiusiu gamtos apsaugos klausimais [18, 279], V. Čepaitis apie Petkevičių sakė, kad jis yra „vienas populiariausių ir turintis griausmingą balsą“ (jam net pasiūlyta vesti mitingą) [8, 43]. Kita vertus, V. Petkevičius buvo konfliktinė asmenybė, ypač nuo Sąjūdžio veiklos pradžios nemėgusi šio judėjimo lyderio V. Landsbergio [36, 304]. R. Ozolas 1988 m. rug-pjūčio mėn. savo dienoraštyje aprašė tokį epizodą: „Petkevičius paprašė [R. Ozolo – M. T.] palydėt – išgersią kavos. Visą kelią šnekėjo, kad jaunieji švancai vaizduoja padarę revo-liuciją, nors tai jis per visą stagnacijos metą laikęs spaudimą. Aš, tu iš straipsnių žinomi. O kas jie, ką jie padarė, dabar tokius mandrus vaizduodami? <...>. Aš klausiaus jo šnekė-jimo, vis labiau jausdamas, kad lyderiavimo klausimas jam vis dėlto labai aktualus ir kad jo nepasitenkinimas Landsbergiu remiasi būtent tuo! Landsbergis Gedai pasakė: paklausk Petkevičiaus, ar jis kalbės. O Petkevičius sėdi greta. Kaip supyko! Kad ir atsiprašinėjo Landsbergis, neatleido Petkevičius, kalbėt atsisakė ir keliskart priminė, kol ėjom. Prie namų aš atsisveikinau, neužėjau: ne draugystės, o išsiliejimo reikėjo“ [36, 337]. R. Gudaitis nuro-do, kad dėl kilusio lyderystės konflikto, akcentuojant grėsmę Sąjūdžio vienybei, Algimanto Čekuolio pasiūlymu V. Landsbergis tapo Sąjūdžio Tarybos pirmininku. „Vienas pretenden-tas [V. Petkevičius – M. T.], rašytojas, garsiai trenkė durimis, dabar rašo paskvilus, kad „Sąjūdį įkūrė KGB“... Labai gerai padarėme, kad ir mes, rašytojai, nepalaikėme šių kliedesių autoriaus, įžvelgėme pavojų sukompromituoti nepriklausomybę“ [18, 284]. V. Landsbergio iškėlimas Sąjūdžio lyderiu buvo skaudus smūgis V. Petkevičiui, kuris savo emocijų neslėpė ir, pasitaikius progai, stengėsi įgelti savo oponentui. Savo ruožtu atvira kritika (neapykanta) Sąjūdžio lyderiui ir jo aplinkai sulaukdavo daug priešininkų [61, 2; 50, 2].

Nors V. Petkevičius neišvengdavo konflikto su kitais sąjūdiečiais (R. Ozolo dienoraš-tyje nurodyta, kad viename LPS posėdyje Petkevičius susipliekė su Skuču. „Tas apkal-tino Skučą kursčius liaudį „debošams“. Skučas neleido anam šnekėt ir Petkevičius išėjo. Mes liepėm Skučui atsiprašyti, Petkevičius sugrįžo, bet nesusitaikė“ [36, 350]), tačiau

lemiamas konfliktas tarp V. Petkevičiaus ir Sąjūdžio Seimo tarybos kilo 1988 m. rudenį. Priežastis – lapkričio 17–18 d. LSSR AT tarp Sąjūdžio ir LKP CK kilę nesutarimai, kai minėta valdžios institucija nesiryžo pasekti Estijos pavyzdžiu ir paskelbti LSSR konstitucijos pataisas, didinančias Lietuvos suverenumą. Posėdyje dalyvavusi Sąjūdžio Seimo taryba ne tik paliko AT posėdžių salę, bet savo poziciją išreiškė vieša akcija – nuspręsta nustatytą dieną dešimčiai minučių visoje Lietuvoje sustabdyti transporto eismą. Tai sužinojęs V. Petkevičius nesutiko su Sąjūdžio tarybos tokia griežta nuomone dėl ryžtingų veiksmų prieš valdžią ir siekė ją pakeisti. To nepavykus padaryti (jį atsargiai palaikė tik keli rašytojai ir akademikai), V. Petkevičius, apkaltinęs tarybą tautos skaldymu, su trenksmu paliko Seimo tarybos posėdį [8, 172]. Nesutarimai tarp Petkevičiaus ir Sąjūdžio Seimo tarybos paastrėjo po kelių dienų, kai minėtas rašytojas ketino televizijos laidoje pasmerkti Sąjūdį. Iš pradžių V. Petkevičius, kuris laikėsi pozicijos, kad Sąjūdis privalo vykdyti LKP pirmojo sekretoriaus Algirdo Brazausko politiką, o Sąjūdžio tarybai laikantis kitos nuomonės, kuriam laikui pasitraukė iš Sąjūdžio atostogų – „rašyti romano“. Į tai reaguodama Sąjūdžio Seimo taryba lapkričio 21 d. savo posėdyje sustabdė tarybos nario V. Petkevičiaus įgaliojimus iki kitos sesijos [8, 176]. Po keturių dienų V. Petkevičius atvyko į Seimo tarybos posėdį, nešinas pareiškimu, kuriame jis kaltino Sąjūdžio vadovybę radikalizmu ir konfrontacija su valdžia. Tik V. Petkevičiui kartu su kitais pasirašius Sąjūdžio Seimo tarybos priimtą „Moralinės vienybės deklaraciją“, kuriam laikui abi pusės surado kompromisą, kartu buvo atšauktas šio sąjūdiečio įgaliojimų sustabdymas (tame posėdyje V. Petkevičius, renkant Sąjūdžio Seimo tarybos pirmininką (juo išrinktas V. Landsbergis), jau nedalyvavo) [8, 178]. Tačiau gruodžio mėn. viduryje V. Petkevičius išstojo per televiziją, palaikydamas LKP CK poziciją ir atsiribodamas nuo Sąjūdžio Seimo tarybos [8, 185–186]. R. Ozolo teigimu, V. Petkevičius kalbėjo „taip negražiai, viskas nukrypo į neprincipinių reikalų lygį, išėjo kaltinimas teisinantis, užtat pasirodymas tapo tikrai tik paikiuojimu, todėl ėjo daugybė raštelių su paniekinamais klausimais ir pasiūlymais. Nuo pusės Petkevičius suprato, kad prakišo, sugniužo“ [36, 375]. V. Kubilius savo dienoraštyje išreiškė didelį pasipiktinimą tokiu buvusio sąjūdiečio poelgiu: „V. Petkevičiaus karjeros pabaiga. Išlindo visa pokario psichologija: enkavedisto nuožmumas, neapykantos, išgalvoti kaltinimai. Pralaimėjusio įtūžis ir spjaudymasis. Pakirto ne tik savo, visuomenininko, bet ir rašytojo karjerą“ [21, 121–122]. Taip pasielgęs V. Petkevičius labai save sukompromitavo ir atskyrė nuo Sąjūdžio daugumos. Todėl Sąjūdis neparėmė V. Petkevičiaus, kai šis kandidatavo į laisvą LSSR AT deputato vietą Šiaulių Gubernijos rinkimų apygardoje (rašytoją rėmė LKP CK): atskilęs nuo Sąjūdžio kandidatas surinko tik 24,8 proc. rinkėjų balsų, o jo priešininkas, Sąjūdžio remtas atstovas Kęstutis Krikščiūnas, – 42 proc. [8, 194–195].

Nepaisant to, V. Petkevičius jautėsi teisus ir 1989 m. pavasarį, duodamas interviu spaudai, skundėsi, kad „vienybės mums labiausiai trūko ir trūksta. <...>. O dabar Sąjūdis. Toks gražus, šventas dalykas. Dar beveik nieko reikšmingesnio nepasiekta, o kiek jame purtymosi, drabstymosi, portfelių dalybų...“ Esą jeigu Sąjūdis toliau neigs kritiką, viešumą ir nuomonių pliuralizmą, nebus galima nieko gero tikėtis (šie žodžiai buvo taikyti atskiriems Sąjūdžio žmonėms, kurie nebuvo įvardyti) [2, 4]. Laikui bėgant V. Petkevičius ir toliau išliko didelis kritikas Sąjūdžio, kuris 1990 m. triuškinamai laimėjo rinkimus į LR AT ir šioje valdžios institucijoje 1990–1992 m. turėjo svariausią vaidmenį. V. Petkevičius tuo laikotarpiu kritikavo ne tik Sąjūdį, bet ir LR AT. Be to, V. Petkevičius priklausė Lietuvos ateities forumui (LAF) ir buvo vienas iš LAF iniciatorių ir dokumentų rengėjų. LAF siekė tapti Lietuvos opozicijos grandimi. V. Petkevičiaus teigimu, „dabar opozicija reikalinga, nes tarp

valdžios ir visuomenės didėja vakuumas“, LR AT „virto sarkofagu, o daugeliui sąjūdiečių Sąjūdis – kiniečių raštu“. Esą Lietuvos valdžia stipri tiek, kiek silpna ją kontroliuojanti opozicija. LAF dalyvavo ir įvairių judėjimų, partijų (LDDP, soc. demokratų, liberalų, pramoninkų, žemdirbių, intelektualų (įėjo ir keli rašytojai, tarp jų – Vidmantė Jasukaitytė, Irena Kostkevičiūtė, Saulius Šaltenis, Alfonsas Maldonis [57, 1]) atstovai, kurie savo veikla siekė būti opozicija nesutarimų skaldomam Sąjūdžiui. Neperdėdamas Vytautas Petkevičius piktinosi, jog praėjus trejiems metams nuo Sąjūdžio įkūrimo, Lietuva yra labai susiskaldžiusi į „išrinktuosius ir prakeiktuosius, į turinčius teisę mylėti savo Tėvynę ir pasmerktuosius amžinai atgailai“ [39, 2]. Ieškodamas išeities iš susidariusios situacijos V. Petkevičius su savo šalininkais 1991 m. pabaigoje pradėjo leisti laikraštį *Opozicija* (paantraštelėje nurodyta, kad leidinį leidžia „Rašytojas Vytautas Petkevičius ir Co“), kurio svarbiausias tikslas – būti opozicija tuometinei valdžiai.

V. Petkevičiaus leidžiamas laikraštis (visuomenėje vertinamas priešaringai [70, 3; 13, 4], dėl jo kas kartą iškildavo papildomų rūpesčių [39, 4]) pirmiausia išsiskyrė valdžioje esančių dešiniųjų su LR AT prezidento pirmininku V. Landsbergiu priešakyje aštria kritika. V. Petkevičius labai negatyviai atsiliepdavo apie savo bendravardį. Kadaisė abu Vytautai drauge veikė Sąjūdžio judėjime, palaiptu tapo aršūs priešininkai, ir tokia padėtis išliko iki V. Petkevičiaus mirties. Itin nedraugiškų santykių toną atspindi 1992 m. pradžioje spaudoje V. Petkevičiaus V. Landsbergiui adresuotas atviras laiškas, kurio pradžioje pažymėta: „Negaliu Tamstos apšaukti ir gerbiamuuju, nes per daug su savo parankiniais ir kitokio plauko pataikūnais Tu iškraipei ir suteršei mano biografiją, atnešdamas mūsų šeimos nariams neužpelnytą skausmą ir nelaimės.

Nenoriu Tamstos pavadinti draugu, kadangi visomis tiesomis ir neteisybėmis skverbdamasis į valdžią, Tamsta praradai bet kokį saiką ir savo propagandos aparatu sutrypei ir apšmeižei visus bent kiek veiklesnius ir žmonių pasitikėjimą turėjusius tikruosius Sąjūdžio kūrėjus, priartinęs prie savęs įvairaus plauko persivertėlius ir KGB agentus.

Neapsiverčia liežuvis pavadinti bičiuliu, kadangi Tamsta Sąjūdį, visos tautos savastį ir jos šventų lūkesčių reikšę, pavertei tik Tau vienam paklusnia neaiškių pastumdėlių organizacija, nieko bendro neturinčia su kažkada mūsų tautą vienijusiais tikrosios demokratijos principais. <...>.

Dovanok, bet aš negaliu Tavęs pavadinti nei Prezidentui, nei Jūsų Ekscelencija, kadangi Tu politinėje veikloje jau seniai savo asmenį sutapatinai su tokiais gatvės triukšmadariais, kaip Terleckas [Lietuvos laisvės lygos lyderis – M. T.], ir bet kokį žmogiškąjį orumą praradusiais veikėjais, kaip V. Čepaitis. Tačiau nežiūrint visų aukščiau išvardytų bėdų, atmesdamas visas ambicijas ir nuoskaudas, aš vis dar bandau kreiptis į Tave, kaip žmogų ir kataliką: Vytautai, nejaugi Tavyje neliko nieko švento, išskyrus Tavo nepasotinamą valdžios troškimą? Nejaug Tu iš tikro užmiršai viešas savo priesaikas ir Sąjūdžio programą, kurią mes kūrėme kartu ir šventai pasizadėjome būti jai ištikimi?“ [37, 2]. Laiške autorius nurodė septynis punktus, kuriuos, pasak jo, buvo pažadėjęs įgyvendinti Sąjūdis, tačiau to nebuvo padaryta. Laiško autorius V. Landsbergiui pasiūlė „kaip galima greičiau užbaigti tas visas neostalinistines nesąmones ir vardan naujos, atgimusios Lietuvos sugrįžti prie Pirmojo Sąjūdžio idėjų“ [37, 2]. V. Petkevičius dėl šalyje susidariusios sudėtingos situacijos didžiausią kaltę suvertė AT pirmininkui V. Landsbergiui.

Rašytojas neketino sustoti ir *Opozicijoje* toliau aštriai kritikavo valdžią. Antai 1992 m. pradžioje jis Sąjūdžio aktyvistą, Lietuvos nepriklausomybės Kovo 11-osios signatarą, tuometinį ministro pirmininko pavaduotoją Zigmą Vaišvilą pavadino aktyviu KGB darbuotoju,

specialiai infiltruotu į Sąjūdį. Z. Vaišvila spaudoje pareikalavo, kad V. Petkevičius paneigtų šią informaciją [68, 1]. Pastarasis pripažino, kad tai teigdamas pasinaudojo laikraštyje *Respublika* išspausdintais dokumentais, tačiau neatkreipė dėmesio į gale padarytą prieraišą: „Laukiame B. Gajausko vadovaujamos komisijos KGB veiklai tirti išvadų“, todėl minėtą informaciją paneigė [47, 1]. Laikraštyje *Opozicija* gausu straipsnių [40, 1–2; 52, 4; 38, 7], kuriuose V. Petkevičius šaržo forma ar atvirai labai neigiamai aprašė daugelį sąjūdiečių ir kitų Lietuvos politikų, rašytojų, aktyviai veikusių tautinio atgimimo metais. Dėl to kai kurie rašytojai buvo šokiruoti ir iš esmės pakeitė požiūrį į V. Petkevičių. Vienas tokių – literatūrologas ir Sąjūdžio aktyvistas Albertas Zalatorius, V. Petkevičių ilgai gerbęs kaip tiesų ir atvirą žmogų. Tačiau jis įsitikino, kad „prarastas populiarumas ir užgauta ambicija nustelbė anuos bruožus“. *Opozicijoje* V. Petkevičius iš pradžių A. Zalatorių priskyrė prie „talentingų žodžių meistrų“, bet vėliau, Zalatoriaus teigimu, „išpylė tokią prasimanymų, užgauliojimų ir įtūžio laviną, kad nors į teismą duok“. A. Zalatorius pažėrė keletą klausimų: iš kur V. Petkevičius ištraukė, kad Zalatorius dešimt metų pavėlavo į Sąjūdį, jeigu jis buvo išrinktas į pirmąją Sąjūdžio Vilniaus tarybą ir pirmąjį Seimą; kad buvo III Sąjūdžio tribūnas, jeigu po III suvažiavimo jis nedalyvavo Sąjūdžio veikloje ir niekur nekalbėjo jo vardu; kad tyčiojosi iš S. Nėries kapo, jeigu apie tai net nepagalvojo; kad veržėsi į Rašytojų sąjungos vadovus, jeigu buvo visai priešingai? Ir t. t. A. Zalatorius manė, kad V. Petkevičių buvo apėmęs kažkoks apakimas arba matymas to, ką įpykusiam norisi matyti. Viltasi, kad jam „dar sugrįš blaivumas ir jis suras jėgų viešai atsiprašyti. Jeigu nesuras, tai gal bent tyliai gėdysis“ [20, 9]. Šie žodžiai nebuvo išgirsti.

Nepasikeitė V. Petkevičius ir tada, kai jis kaip LDDP atstovas 1992 m. rudenį pateko į Lietuvos Respublikos Seimą. Nors naujajame parlamente LDDP turėjo absoliučią daugumą, V. Petkevičius užėmė Nacionalinio saugumo komiteto pirmininko pareigas, t. y. dirbo pozicijoje, ir toliau bendradarbiavo *Opozicijoje*. Tik nuo 1993 m. pradžios minėto laikraščio pavadinimo paantraščiavus vietoje užrašo „Rašytojas Vytautas Petkevičius ir C“ atsirado užrašas „Nepartinis kritinės minties laikraštis“. Be tiesioginio parlamentinio darbo, rašytojas savo kritinius straipsnius toliau spausdino minėtame leidinyje. Įdomiausia tai, kad jo straipsniuose šalia išlikusios kritikos V. Landsbergiui ir jo šalininkams palaipsniui atsirado kritika ir valdžioje esančiai partijai – LDDP (ji 1992 m. triuškinančiai laimėjo Seimo rinkimus), kurios frakcijos narys buvo pats V. Petkevičius! Jis atvirai kritikavo šios partijos vadovybę (pvz., vieną iš partijos lyderių Gediminą Kirkilą [45; 1–2; 51, 1]), partijos nesilaikymą programinių nuostatų („mūsų partija vis labiau dešinėja, nors ir deklaruoja, jog atstovauja darbo žmonėms“ [46, 1]) ir pan. Pagaliau 1993 m. rudenį V. Petkevičius atsisprendė skirtis su LDDP, nes, jo teigimu, „valdžion patekė žmonės jau nebe tie, ir „valdančioji“ partija taip pat nebe ta“ [43, 1] (tai viešai pareiškęs V. Petkevičius kadencijos Seime laikotarpiu vis tiek liko LDDP nariu). Kartu pažerta daug ir aštrios kritikos valdančiajai partijai [44, 1–4] ir atskiriems jos nariams (dėl tokių veiksmų ne kartą jam teko aiškintis partijos vadovybei [42, 3]). Viskas baigėsi tuo, jog V. Petkevičius 1996 m. kovo mėn. pasitraukė iš LDDP frakcijos Seime, o frakcijai adresuotą pareiškimą paskelbė spaudoje [44, 1]. Maža to, 1996 m. *Opozicijoje* paskelbtų kelių straipsnių cikle pagrindinis dėmesys buvo nukreiptas į buvusio LDDP lyderio, tuometinio Lietuvos prezidento Algirdo Brazausko kritiką [48, 2]. V. Petkevičius be skrupulų rašė: „Viena iš didžiausių dabartinio Prezidento nelaimių, kad jis per daug patiklus ir nemoka pasirinkti jam reikalingų ar tinkamų žmonių. Iš daugelio įvairiems postams jam parinktų ar patartų kandidatų jis visada sustodavo prie pačių blogiausių – tik todėl, kad kažkada juos pažinojo. Be to, jis labai nemėgsta tiesių, atvirų ir savo nuomonę turinčių pavaldinių, o reiklesnė kritika jam tučtuojau susuka žandus...“ [48, 1–2; 49, 1–4].

V. Petkevičiaus straipsniuose gausu panašių vertinimų. Paradoksas, tačiau V. Petkevičius kadaise veikė kartu su V. Landsbergiu (Sąjūdžio laikai), o vėliau ir A. Brazausku! (tuo metu Lietuvos gyventojai buvo susiskaldę ir simpatizavo tik vienam iš minėtų politikų). Tačiau V. Petkevičius bene pirmasis viešai išdrįso aštriai ir atvirai kritikuoti V. Landsbergį ir A. Brazauską. Toks jau V. Petkevičiaus stilius (anot G. Kirkilo, V. Petkevičius – „ypatinga asmenybė. Nei jo sudrausminsi, nei sustabdysi, nei į rėmus įstatysi“ [23, 1]), ir šiai asmenybei nebuvo jokio tabu viešai išsakant dažnai priešingą nei daugumos nuomonę (dėl to sulaukta daug kritikų, priešų). V. Petkevičiaus nevaržė jokie autoritetai. Tokią rašytojo poziciją galima vertinti teigiamai. Kita vertus, ne viską, ką parašė V. Petkevičius, reikia priimti už gryną tiesą. Tai ypač pasakytina apie jo vėlesniu laikotarpiu parašytas knygas, tarp kurių daugiausia dėmesio (dažnai prieštaringo) sulaukė knyga *Durnių laivas*. Dėl joje pateiktos informacijos apie V. Landsbergio tėvą V. Petkevičius ir V. Landsbergis teisme bylinėjosi keiserius metus (teisinis procesas vyko net po rašytojo mirties; jam teisme atstovavo jo vaikai). Kazys Saja, perskaitęs V. Petkevičiaus *Durnių laivą*, prisiminė „tą išprotėjusį, savuoju mėšlu besidrabsstantį primatą“. Esą žvėris siautėjo nepakęsdamas nelaisvės, o „ko dabar siautėja Petkevičius – laisvas žmogus laisvoje ir demokratinėje valstybėje? Kad ne tie žmonės jam tą laisvę iškovojo? Kad Lietuvos piliečiai neperdavė Petkevičiui valstybės vairo?“ K. Saja buvo labai pasipiktinęs *Durnių laivu*: „Iš Petkevičiaus knygos sužinojau, kad buvau sifilitikas, kad mėginau žudyti, nepatenkintas butu, kuriame iki šiol gyvenu, ir, žinoma, buvau KGB agentas... „Durnių laivas“ skirtas durniems, naiviems skaitytojams – gal kas ir patikės, kas ten rašoma. <...>. O gal „kolegą“ Petkevičių man derėtų užjausti <...>? Juk žmogaus sielos narvu gali tapti taip apsunkęs jo kūnas nuo alkoholio, praeities nuodėmės ar marazmo pažeista smegeninė“ [56, 175–176]. Iš tiesų šioje knygoje gausu pagiežos ir su realybe prasiilenkiančių faktų, tačiau tai nereiškia, kad V. Petkevičiaus kūrinys nevertas tyrėjų dėmesio (daugelį aprašomų veikėjų knygos autorius puikiai pažinojo, su jais aktyviai veikė Sąjūdyje ir kitose srityse). Ateis laikas ir jo tikrąją vertę nustatys profesionalūs istorikai. Baigiant apie V. Petkevičių belieka pridurti, kad ši asmenybė išliko nenuorama iki savo gyvenimo pabaigos. Pasitraukęs iš LDDP, jis stengėsi ir toliau būti aktyviu politiniu žaidėju: priklausė Lietuvos liaudies sąjungai „Už teisingą Lietuvą“, buvo politinės partijos „Frontas“ narys (kaip šios partijos narys nesėkmingai kandidatavo į šalies Seimą). Taigi V. Petkevičius turėjo politinių ambicijų ir politika jam nebuvo svetimas veiklos baras, tačiau šalies rinkėjai turėjo kitą nuomonę ir V. Petkevičių paliko didžiosios politikos užribyje.

IŠVADOS

1. Virgilijaus Čepaičio sąmoningas bendradarbiavimas su sovietų saugumu KGB, kategoriškas savo kaltės neigimas vadinamojoje draugo „Juozo“ byloje, šio politikto parodyta didelė nepagarba savo rinkėjams, siekiant bet kokia kaina išlikti demokratiškai išrinktoje Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje, ne tik pakenkė jo kaip deputato ir Nepriklausomybės partijos pirmininko autoritetui, bet kartu jį eliminavo iš šalies politinio gyvenimo.

2. Vytauto Petkevičiaus, Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio Inicijatyvinės grupės, Sąjūdžio Seimo tarybos vieno iš lyderių ir Lietuvos Respublikos Seimo (1992–1996) nario, įkurta-me laikraštyje *Opozicija* išdėstyta aštri kritika valdžioje įsitvirtinusiems buvusiems jo bendražygiams – Sąjūdžio vadovybės nariams, įskaitant Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininką Vytautą Landsbergį (1990–1992), leidžia kalbėti apie šio politikto didelį nusivylimą Sąjūdžio vadovais (čia prisidėjo ir V. Petkevičiaus užgautos asmeninės politinės ambicijos, ir neapykanta V. Landsbergiui dėl konkurencijos siekiant vadovauti Sąjūdžiui),

o jam pačiam esant Seimo nariu – ir Lietuvos demokratinės darbo partijos vadovybe, įskaitant buvusį tos partijos lyderį ir šalies prezidentą Algirdą Brazauską, ir apskritai to meto šalies politiniu gyvenimu.

Gauta 2016 10 01
Priimta 2016 10 20

Literatūra

- [1] Ar reikės tarptautinės ekspertizės? *Respublika*, 1991, lapkričio 19, p. 1.
- [2] Atgailos amžiai. Pakalbis su rašytoju Vytautu Petkevičiumi. *Tiesa*, 1989, kovo 18, p. 4.
- [3] AT komisijos pirmininko KGB veiklai Lietuvoje tirti Balio Gajausko komentaras. *Lietuvos aidas*, 1991, gruodžio 18, p. 3.
- [4] Aukščiausiosios Tarybos deputatų vardinio balsavimo rezultatai. „Dėl Lietuvos Respublikos AT deputato V. J. Čepaičio mandato patikrinimo“ 1922 04 07. *Lietuvos aidas*, 1992, balandžio 17, p. 3.
- [5] ČEPAITĖ, Zita. Čepaičio vardan. *Atgimimas*, 1992, Nr. 3, sausio 15–23, p. 2.
- [6] ČEPAITIS, Virgilijus. „Ne, aš nebuva KGB agentas“. *Lietuvos aidas*, 1991, lapkričio 20, p. 2.
- [7] ČEPAITIS, Virgilijus. „Neturiu teisės atsistatydinti“. 1991 12 12 perskaityta TV. *Lietuvos aidas*, 1991, gruodžio 18, p. 3.
- [8] ČEPAITIS, Virgilijus. *Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988 06 03 iki 1990 03 11*. Vilnius, 2007, p. 25–31, 43, 172, 176, 178, 185–186, 194–195.
- [9] ČEPONIS, Vytautas. NP Kauno skyriaus tarybos pirmininkas. Nepriklausomybės partijos Kauno skyriaus tarybos pareiškimas. *Lietuvos aidas*, 1991, lapkričio 20, p. 2.
- [10] Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputato V. J. Čepaičio mandato patikrinimo. *Lietuvos aidas*, balandžio 9, p. 4.
- [11] Dėmesio: „Juozas“! *Respublika*, 1991, kovo 2, p. 2.
- [12] „Draugo Juozo“ byla. *Lietuvos rytas*, 1992, kovo 5, p. 5.
- [13] GAIVENIS, Virginijus. Apie šautuvą, ambiciją ir „opoziciją“. *Lietuvos aidas*, 1991, sausio 15, p. 4.
- [14] GIRNIUS, Kęstutis. Ledkalnio viršūnė. *Atgimimas*, 1991, Nr. 48, lapkričio 21–28, p. 3.
- [15] GRINEVIČIŪTĖ, Rūta. Jei Virgilijus Čepaitis bendradarbiavo su KGB, jis turi atsistatydinti. *Lietuvos rytas*, 1991, lapkričio 16, p. 1.
- [16] GRINEVIČIŪTĖ, Rūta. Politinis bendražygis pasitraukia į šešėlį. *Lietuvos rytas*, 1992, gegužės 12, p. 1.
- [17] GRINEVIČIŪTĖ, Rūta. Virgilijus Čepaitis – buvo, yra ir lieka?.. *Lietuvos rytas*, 1991, lapkričio 19, p. 1.
- [18] GUDAITIS, Ramutis. Tautos giesmei mūsų balso reikėjo. Atsiminimai apie Sąjūdį. *Sąjūdis ateina iš toli. Sąjūdžio Inicijatyvinės grupės ir Sąjūdžio Seimo Tarybos narių kalbos, atsiminimai, apmąstymai*. Vilnius, 2008, p. 279, 284.
- [19] Iš klausyk, „Juozai“! *Respublika*, 1991, lapkričio 21, p. 4.
- [20] Iš kur žodžio gyvybė. *Lietuvos aidas*, 1992, lapkričio 12, p. 9.
- [21] Iš 1989 m. gruodžio 19 d. Vytauto Kubiliaus dienoraščio. Kubilius, V. *Dienoraščiai 1978–2004*. Vilnius, 2007, p. 121–122.
- [22] „Juozas“ informuoja. *Respublika*, 1991, kovo 27, p. 1.
- [23] KIRKILAS, Gediminas. Mauras ir kūrybinė inteligentija. *Opozicija*, 1993, Nr. 6, p. 1.
- [24] KUBILIUS, Vytautas. *Dienoraščiai 1978–2004*. Vilnius, 2007.
- [25] KVEDARIENĖ, Aldona; GAIVENIS, Virginijus. Šešėliai išnyksta vidudienį. *Respublika*, 1991, lapkričio 20, p. 2.

- [26] KVEDARIENĖ, Aldona. Skamba įtempta styga. *Respublika*, 1991, lapkričio 27, p. 2.
- [27] LA inf. Nepriklausomybės partijoje. *Lietuvos aidas*, 1992, gegužės 28, p. 4.
- [28] LA inf. Tomas. *Lietuvos aidas*, 1992, vasario 20, p. 3.
- [29] LA inf. V. Petkevičius atsiprašė Z. Vaišvilos. *Lietuvos aidas*, 1992, balandžio 23, p. 4.
- [30] MAKOVECKAS, Viktoras. Neprisipažįsta. „Juozo“ pėdsakais. *Mažoji Lietuva*, 1991, lapkričio 21, p. 1, 3.
- [31] MAKOVECKAS, Viktoras; STASELIS, R. Agentas. *Mažoji Lietuva*, 1991, lapkričio 14, p. 1, 4–5.
- [32] Neišduokime priesaikos. Lietuvos AT deputato K. Antanavičiaus laiškas kolegoms. *Respublika*, 1991, lapkričio 26, p. 1.
- [33] NP narių, palikusių III neeilinį partijos suvažiavimą, pareiškimas. *Lietuvos aidas*, 1992, sausio 21, p. 15.
- [34] OZOLAS, Romualdas. *Aušros raudoniai: Sugyvenimai, arba 1990–1992 metų dienoraščių puslapiai*. Vilnius, 2010, p. 27, 29, 160, 62, 174, 183, 187, 247.
- [35] OZOLAS, Romualdas. *Iš Sąjūdžio kronikos: delegatų palydos. Sąjūdžio Inicijatyvinės grupės ir Sąjūdžio Seimo Tarybos narių kalbos, atsiminimai, apmąstymai*. Vilnius, 2008, p. 384.
- [36] OZOLAS, Romualdas. Žvaigždės blėsta auštant. *Aušros raudoniai: Sugyvenimai, arba 1987–1990 metų dienoraščių puslapiai*. Vilnius, 2007, p. 304, 337, 350, 375, 388, 532.
- [37] PETKEVIČIUS, Vytautas. Atviras laiškas V. Landsbergiui. *Opozicija*, 1992, Nr. 2, p. 2.
- [38] PETKEVIČIUS, Vytautas. Bumerangas. *Opozicija*, 1992, Nr. 38, p. 7.
- [39] PETKEVIČIUS, Vytautas. Demokratai, kur jūs? *Tiesa*, 1991, Nr. 88, gegužės 8, p. 2.
- [40] PETKEVIČIUS, Vytautas. Išblėsęs mitas. *Opozicija*, 1992, Nr. 21, p. 1–2.
- [41] PETKEVIČIUS, Vytautas. LDDP Seimo frakcijos valdybai. *Opozicija*, 1996, Nr. 16, p. 1.
- [42] PETKEVIČIUS, Vytautas. Malonės prašymas. *Opozicija*, 1993, Nr. 38, p. 3.
- [43] PETKEVIČIUS, Vytautas. Mažas prisipažinimas. *Opozicija*, 1993, Nr. 27, p. 1.
- [44] PETKEVIČIUS, Vytautas. Mažas prisipažinimas. 2. Kas yra kirkilinizmas ir kaip su juo kovoti. *Opozicija*, 1993, Nr. 28, p. 1, 4.
- [45] PETKEVIČIUS, Vytautas. Nebylusis maurus. *Opozicija*, 1993, Nr. 5, p. 1–2.
- [46] PETKEVIČIUS, Vytautas. Opozicija – ne griovėja. *Opozicija*, 1993, Nr. 3, p. 1.
- [47] PETKEVIČIUS, Vytautas. Paneigimas. *Opozicija*, 1992, Nr. 16, p. 1.
- [48] PETKEVIČIUS, Vytautas. Prezidento divertismentas. 1. Rajeko uvertiūra. *Opozicija*, 1996, Nr. 15, p. 1–2.
- [49] PETKEVIČIUS, Vytautas. Prezidento divertismentas. 2. Lino Linkevičiaus arija. *Opozicija*, 1996, Nr. 17, p. 1, 4 ir kt.
- [50] PETKEVIČIUS, Vytautas. Prieriašas. *Opozicija*, 1992, Nr. 3, p. 2.
- [51] PETKEVIČIUS, Vytautas. Renegatui G. Kirkilui. *Opozicija*, 1996, Nr. 16, p. 1.
- [52] PETKEVIČIUS, Vytautas. Trintukas. *Opozicija*, 1992, Nr. 36, p. 4.
- [53] „Respublikos“ inf. „Juozas informuoja“. Išvykdamas į Maskvą „Juozas“ paliko dar vieną informaciją. *Respublika*, 1991, balandžio 24, p. 2.
- [54] „Respublikos“ inf. „Juozas“ informuoja. Keletas klausimų itin kruopščiai užsismakavusiam, bet jau mums pažįstamam Valstybinio saugumo komiteto agentui „Juozui“. *Respublika*, 1991, kovo 9, p. 2.
- [55] „Respublikos“ vadovybė. Užuojauta gandonešiams. *Respublika*, lapkričio 20, p. 1.
- [56] SAJA, Kazys. *Skudurėlių takas /Prisiminimai (apmatams)/ pamąstymai (ataudams)*. Vilnius, 2011, p. 175–176.
- [57] SAKALAUSKAITĖ, Ramunė. Atstumtųjų ar donkichotų sambūris. *Respublika*, 1991, balandžio 16, p. 1.
- [58] SAKALAUSKAITĖ, Ramunė. „Juozas“ taranuoja Sąjūdį. *Respublika*, 1991, lapkričio 26, p. 4.

- [59] Slaptas posėdis, kurio perpasakoti deputatams nerekomenduojama. *Respublika*, 1991, lapkričio 26, p. 4.
- [60] SONGAILA, Gintaras. Nepriklausomybės partijos suvažiavimas. *Lietuvos aidas*, 1992, sausio 21, p. 15.
- [61] „Stagnacijos laikais Jus citavom...“. Kun X laiškas rašytojui V. Petkevičiui. *Opozicija*, 1992, Nr. 3, p. 2.
- [62] Susigėdusi „Respublikos“ vadovybė. „Juozas“ mirė... tegyvuoja Čepaitis! *Respublika*, 1991, gruodžio 11, p. 1.
- [63] SVIRBUTAVIČIŪTĖ, Aldona. Ilgai brandinta idėja. *Lietuvos rytas*, 1990, spalio 23, p. 1.
- [64] SVIRBUTAVIČIŪTĖ, Aldona. Miko Pūkuotuko išminties – visiems politikams! *Lietuvos rytas*, 1991, vasario 28, p. 1, 3.
- [65] SVIRBUTAVIČIŪTĖ, Aldona. Troškulio numalšinimas, arba kaip deputatas V. Čepaitis paliko Parlamento salę. *Tiesa*, 1992, Nr. 68, balandžio 8, p. 1.
- [66] TELKSNYS, Feliksas. „Juozo“ bylos atomazga: V. Čepaitis sąmoningai bendradarbiavo su KGB. *Lietuvos rytas*, 1992, kovo 27, p. 1, 3.
- [67] Ultimatumas KGB agentui. *Respublika*, 1991, lapkričio 12, p. 1.
- [68] VAIŠVILA, Zigmas. Pareiškimas. *Opozicija*, 1992, Nr. 16, p. 1.
- [69] VALATKA, Rimvydas. Viskas eina į gera? *Lietuvos rytas*, 1991, lapkričio 19, p. 3.
- [70] VALIUŠAITIS, Vidmantas. Vytauto Petkevičiaus „opozicija“. *Lietuvos aidas*, 1991, gruodžio 21, p. 3.
- [71] Voratinklis Tomas nr. 34012. *Lietuvos aidas*, 1992, vasario 19, p. 3.
- [72] ŽUKAS, Algimantas. AT Pataria draugui atsistatydinti. *Respublika*, 1991, gruodžio 11, p. 2.

MINDAUGAS TAMOŠAITIS

From the History of Twentieth-century Parliamentarianism in Lithuania: The Case of the Deputy Virgilijus Čepaitis and Vytautas Petkevičius's Criticism of the Authorities in the Newspaper *Opozicija*

Summary

The paper deals with the controversial case of Virgilijus Čepaitis, a member of the Lithuanian Reform Movement (Sąjūdis) and a deputy of the Supreme Council of the Republic of Lithuania from 1990 to 1992. He was accused of cooperating with the KGB and the trial process was referred to as “the case of Comrade Juozas”. The paper also analyses the reasons and forms of the criticism targeted at the Lithuanian authorities by Vytautas Petkevičius, one of the leaders of the Sąjūdis and the deputy of the the Seimas of the Republic of Lithuania, in his newspaper *Opozicija* (Opposition). By analyzing the lawsuit of Čepaitis and the actions of the deputy Petkevičius the author of the paper seeks to make an assessment of their issues.

The main goals of the paper are the following: (1) to reveal actions of Čepaitis after his case became public, (2) to clarify the relationships between Petkevičius and

other members of Sąjūdis, and (3) to show the content of Petkevičius's criticism of the Lithuanian authorities in his newspaper *Opozicija*.

The analyses of both cases show that, firstly, Čepaitis collaborated with the KGB consciously. His strict denial of his ties with the Soviet security organization demonstrated his disrespect of his voters and diminished his authority among Lithuanians. It was the main reason why he was eliminated from Lithuanian political life. Secondly, tight criticism of his former colleagues from the Sąjūdis (without distinguishing Vytautas Landsbergis, the chairman of the Supreme Council of the Republic of Lithuania) voiced by Petkevičius reveals his frustration with the leaders of the Sąjūdis. The main reason for such an attitude was provoked by the unsuccessful competition with Landsbergis for the post of the leader of the Sąjūdis. Moreover, Petkevičius was displeased with his colleagues from the Lithuanian Democratic Labour Party and the political situation in Lithuania in general.

Keywords: Lithuanian Reform Movement (*Sąjūdis*), the Supreme Council of the Republic of Lithuania, the Seimas of the Republic of Lithuania, President, KGB, Agent, Authority, Political Party, *Opozicija*